

RUNAS UN VALODAS ATTĪSTĪBAS MULTISTRUKTUĀLAIS MODELIS VESELUMA PIEEJAS ASPEKTĀ

The Multi-Structural Model of Speech and Language Development in the Aspect of Holistic Approach

Gundega Tomele

Liepājas Universitāte, Latvija

Abstract. *The article analyses the theories on the child's language acquisition and development process (psychological nativism, cognitivism, interactionism, behaviorism), and it is concluded that the various models of language acquisition raised in these theories depend on language development stage and its representative factors - the dominant neural processes, language acquisition strategies and the results in a context of language development. Speech and language development and their interconnection can be viewed in the aspect of holistic approach - how it is affected by diverse exogenous and endogenous factors, the development of language basis' functions and the varied mutual interaction of all the factors mentioned above. There is the multi-structural language development model diverse in each individual case and thus defining the individual character of child's language development process and language disorder adjustment.*

Keywords: *language development, language development theories, language development stages, holistic approach, the multi-structural model of speech and language development.*

Ievads

Introduction

Raksta mērķis ir analizēt bērnu runas un valodas attīstības teorijas, zinātnieku atziņas psiholingvistikas, neirolingvistiskas, ontolingvistikas un logopēdijas jomās par runas un valodas attīstības priekšnosacījumiem, to savstarpējo mijiedarbību, kā arī par valodas attīstības stadiju pēctecību un to raksturojošiem faktoriem – dominējošajiem neirālajiem procesiem, valodas apguves stratēģijām un rezultātiem valodas attīstības kontekstā.

Pētījuma rezultāts: izstrādāts un pamatots runas un valodas attīstības multistrukturālais modelis veseluma pieejas aspektā, kā arī apkopota un shematiski atspoguļota runas un valodas attīstības teoriju saistība ar valodas attīstības stadiju pēctecību un to raksturojošajiem faktoriem.

Pētījuma metode: zinātniskās literatūras izpēte un analīze.

Runa un valoda kā funkcionāls sistēmisks veselums *The speech and language as a functional systemic integrity*

Valoda ir izveidojusies un turpina attīstīties cilvēces kultūrvēsturiskās attīstības procesa un sabiedrības vajadzību realizācijas ietekmē. Tā galvenokārt tiek lietota divās sociālās sfērās:

- 1) individuālās organizēšanas sfērā;
- 2) sociālās organizēšanas sfērā (Freimane, 1993).

Individuālās organizēšanas sfērā valoda funkcionē kā domāšanas un domu atspoguļošanas līdzeklis. Tā ir valodas reprezentatīvā funkcija, kas veido valodas materiālo formu, lai izzinātu un vispārinātu objektīvu īstenību. Šajā procesā subjekts ir valodas producētājs, bet objekts – īstenība, objektīvā realitāte. Sociālās organizēšanas sfērā tiek iesaistīts arī adresāts un var runāt par citu valodas pamatfunkciju – saziņas līdzekļa un sociālās prakses organizēšanas funkciju. Saziņas jeb komunikatīvā funkcija ir svarīgākā valodas funkcija sabiedrībā (Freimane, 1993).

Valoda pastāv divās formās – kā kods (nosacīta zīmju sistēma) un kā runa (koda realizācijas iespējas). Katrs runas veids (mutiskā, rakstiskā, žestu) satur savas komunikatīvās un ekspresīvās īpašības. Dažādas ir šo runas veidu „vārdnīcas”, kā arī stilistika, skaidrojuma plašums un izteiksmes līdzekļi. Runu no valodas nav iespējams nodalīt. Runa ir savdabīga forma, kā cilvēks izzina priekšmetus un īstenības parādības, tā ir līdzeklis cilvēku saskarsmei vienam ar otru. Bērna runas funkcijas (komunikācijas, socializācijas, jēdzienu šķirkļa, pieredzes jēdzieniskā funkcija) ir cieši saistītas ar bērna darbības veidu un atbilst viņa specifiskajām emocionālajām un kognitīvajām vajadzībām katrā attīstības posmā.

Tāpat kā runas un valodas funkcijas, tā arī bērna runas un valodas attīstības procesi ir nedalāmi – tie attīstās līdztekus un savstarpēji mijiedarbojas. Vācijā un ASV parasti lieto jēdzienu „valodas attīstība” (*Sprachentwicklung, language development*) ar to saprotot bērna individuālo runas un valodas attīstības procesu veselumā (Suchodoletz, 2004; Szagun, 2006; Wirth, 2000), savukārt Krievijā tiek lietots jēdziens „runas attīstība” (*речевоe развитие*), ar to saprotot ne tikai indivīda runas kā procesa attīstību, bet arī indivīda valodas sistēmas attīstību (Волкова, Лалаева & Мастюкова, 1989; Жукова, Мастюкова & Филичева, 2005). Semantiski abi jēdzieni ir ar atšķirīgu nozīmi, taču runas un valodas apguves procesa kontekstā parasti tie tiek lietoti ar vienu un to pašu saturisko nozīmi.

Raksta autore, lietojot jēdzienu „valodas attīstība”, ar to saprot bērna runas un valodas attīstību sistēmiskā veselumā, kurā ir ietverta gan runas procesa, gan valodas lingvistisko struktūru attīstība aktīvas runas un valodas darbības rezultātā. Šāda pieeja ir balstīta uz valodas attīstības norises izpratni trīs dimensijās:

- sistēmiskumā(fonoloģija, morfoloģija, sintakse, semantika, leksika);

- procesā (valodas sapratne un produkcija dekodēšanas un kodēšanas procesā);
- darbībā (valodas nozīmes sapratne un informācijas nodošana runājot).

Valodas attīstības procesā bērns apgūst valodu trīs dažādu kompetenču līmenī: lingvistisko kompetenci (valodas kompetenci), fonētisko un psiholingvistisko kompetenci (runas kompetenci), lietošanas kompetenci (komunikatīvo kompetenci) (Braun, 2006). Kaut arī valoda ir izteikti sarežģīta sistēma ar daudzveidīgām tās funkcijām, tomēr uz pasaules nav tādas valodas, kuras sistēmu pilnībā un bez grūtībām nespētu apgūt vesels bērns pirmajos dzīves trīs līdz piecos gados.

Bērna valodas attīstības teoriju analīze

The analysis of child's language development its precondition theories

ASV, Eiropas un Krievijas zinātnieki dažādos laika periodos ir attīstījuši dažādas valodas apguves un attīstības teorijas. Mūsdienās ir izkristalizējušās četras galvenās teorijas par bērna valodas apguves un attīstības procesu - natīvisms, kognitīvisms (konstruktīvisms), interakcionisms un biheiviorisms.

Par natīvisma teorijas pamatlicēju uzskata N.Čomski, kas pagājušā gadsimta 60.gados pētīja valodas sintakses struktūru un konstatēja, ka katrs runājošs indivīds ir spējīgs producēt un saprast ļoti lielu daudzumu teikumu, kā arī tos daudzveidīgi izmainīt reproducējot. Tā kā pirmsskolas vecuma bērnam neviens nemāca dzimtās valodas gramatikas likumus, tad tika izvirzīta hipotēze, ka valoda attīstās no iedzimtām zināšanām par valodas sistēmu un citas bērna spējas šajā procesā nav nepieciešamas – valodas attīstība ir kā izolēts kognitīvas dabas fenomens, kas neatrodas tiešā mijiedarbībā ar citām bērna kognitīvās sfēras struktūrām (Chomsky, 1973). Bērnam nav jāapgūst gramatikas likumi, bet gan tikai jāprot izvēlēties vajadzīgo valodas sistēmas struktūru, jo valodas principi un lietojums ir jau ģenētiski ieprogrammēti (*language acquisition device*). Ē.Lennebergs savās atziņās tomēr atzīmē, ka zināma loma valodas apguves procesā ir apkārtējās vides ietekmei. Ģenētiski ieprogrammēti ir tikai valodas kategoriju veidošanās procesi, bet apkārtējā valodas vide un organisma fizioloģiskā nobriešana ir priekšnosacījumi valodas apguvei (Lenneberg, 1967). Uz natīvisma teorijas balstītajos pētījumos ir veikta lingvistiska valodas sistēmas struktūras izpēte sintaktiskajā līmenī periodā, kad bērna valoda jau ir izveidojusies (Zollinger, 1997).

Kognitīvisma teorija attīstījās pagājušā gadsimta 70.gados kā pretstatījums natīvisma teorijai un ir balstīta uz Ž.Piažē izstrādāto kognitīvās attīstības teoriju. Pēc šī virziena pārstāvju atziņām, bērna vispārējā un valodas attīstība notiek pakāpeniski, bāzējoties uz iepriekš apgūto – sākot no pirmajām kustībām un sensorajiem iespaidiem līdz abstraktai domāšanai. Ir secināts, ka valodas apguves procesa mehānisms ne tikai seko kognitīvās attīstības vispārējiem mehānismiem – asimilācijai, akomodācijai, ģeneralizācijai un abstrakcijai, bet ir

arī lielā mērā atkarīgs no šo kognitīvo procesu attīstības (Пижае, 1994). Pēc Ž.Piažē teorijas bērna kognitīvo attīstību valodas lietojums būtiski neietekmē, bet kognitīvai attīstībai ir nozīmīga loma valodas attīstībā. Bērna kognitīvās attīstības teorijas kontekstā netiek izvērtēta sociālo un emocionālo faktoru loma. Kognitīvisma teorijas piekritēji, balstoties uz pieņēmumu, ka valoda ir realitātes reprezentācija, pārsvarā pētījumus veica valodas semantiskajā līmenī periodā, kad bērna valodā parādās pirmie vārdi, vārdu savienojumi (Zollinger, 1997).

Interakcionisma teorija balstās uz pieaugušā runas izpausmju novērojumiem saskarsmē ar bērniem. Mātes runa leksiski morfoloģiskajā līmenī būtiski atšķiras no pieaugušā runas un tā ir pielāgota bērna attīstības līmenim. Mātes intuitīvi vienkāršotā valodas sistēma būtiski atvieglo bērna valodas apguves procesu, savukārt vārda un teikuma daļu atkārtošana ar īsu laika atstarpi nodrošina bērnam iespēju atkārtoti uztvert un pārstrādāt dzirdēto informāciju. Pēc Dž.Brunera uzskatiem, bērna valoda veidojas uz pirmsvalodas komunikācijas bāzes. Mātes un bērna saskarsme, kopīgās darbības agrīnajā attīstības periodā ir priekšnoteikums sekmīgai valodas attīstībai ne tikai leksiski semantiskajā aspektā, bet arī morfoloģijas un sintakses apguves kontekstā (Bruner, 1987). Uz interakcionisma teorijas balstītajos pētījumos ir veikta valodas komunikatīvā aspekta izpēte pragmatiskajā līmenī. Pētījumi pārsvarā ir saistīti ar bērnu valodas attīstību pirmsvalodas periodā (Wirth, 2000).

Biheiviorisma piekritēji izvirza hipotēzi, ka bērna valodas pirmās struktūras attīstās imitējot pieaugušā runu, tas ir, valoda attīstās caur apkārtējās vides iespaidiem mācību procesā. Pēc B.Skinnera domām, tikai apkārtējās pasaules stimuli izsauc runas un citas reakcijas – iedzimta ir tikai universāla spēja mācīties un bērns visu apgūst mācoties. Valodas struktūra nav ģenētiski ieprogrammēta, bet gan tiek apgūta pateicoties spējām imitēt pieaugušo runu – pieaugušā runas paraugs vai nu veicina, vai arī kavē sekmīgu valodas apguvi (Skinner, 1957). Dž.Maknamara uzskata, ka valodas izpausmes atspoguļo domāšanas procesu un bērns valodu apgūst caur nozīmes izpratni. Bērns „nojauš”, ko runātājs domā, un pakāpeniski apgūst precīzu vārdu nozīmi. Valodas apguves process notiek kompleksi ar priekšmeta pielietojuma, darbības apguvi (Macnamara, 1972). Biheiviorisma piekritēju atziņas sasaucas ar interakcionisma teoriju un atsevišķu autoru darbos (Zollinger, 1997; Keilmann et al., 2009) tās netiek izdalītas kā valodas apguves teoriju virziens.

G.Virts uzskata, ka neviena no minētajām teorijām pilnībā neatklāj valodas apguves procesu, taču tajā pašā laikā katra no tām ir pareiza noteiktā kontekstā (Wirth, 2000). B.Collingere (1997), analizējot natīvisma, kognitīvisma un interakcionisma teorijas no psiholingvistiskā aspekta, izvirza hipotēzi, ka šajās teorijās izvirzītie valodas apguves dažādie modeļi ir atkarīgi no valodas attīstības stadijas un vispārīgās attīstības procesiem:

1. valodas attīstības stadijā dominē interakcijas faktors;
2. valodas attīstības stadijā dominē kognitīvie procesi;
3. valodas attīstības stadijā dominē neirolingvistiskie procesi.

No iepriekš minētā izriet, ka katrā valodas attīstības stadijā prevalē viena vai otra valodas apguves teorija. Pirmajā valodas attīstības stadijā noteicošās ir interakcionisma, otrajā valodas attīstības stadijā kognitīvisma, bet trešajā valodas attīstības stadijā – natīvisma teorijas izvirzītās hipotēzes.

Valodas attīstība neirolingvistiskajā pieejā (Locke, 1997) ir skatīta noteiktā pēctecībā un tiek izdalītas trīs valodas attīstības sensitīvās fāzes:

1. fāze – attīstās izpratne par prosodiju, tiek apgūts balss intonatīvais lietojums (vecumā ap 0 – 6 mēneši);

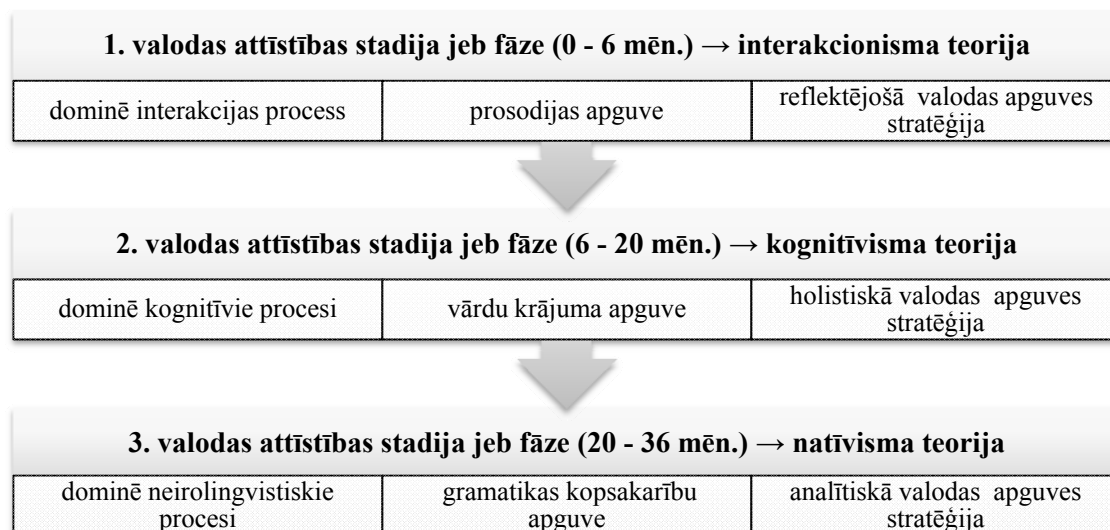
2. fāze – holistiskā valodas sistēmas apguves stratēģija (vecumā ap 6 – 20 mēneši);

3. fāze – analītiskā valodas sistēmas apguves stratēģija (vecumā ap 20 – 36 mēneši).

Noteiktu smadzeņu reģionu attīstība un atbilstoši neirālie procesi nosaka katru no attīstības fāzēm un to norisi noteiktā laika periodā, kas ir priekšnosacījums nākamās fāzes sasniegšanai. Otrajā valodas attīstības fāzē notiek vārdu krājuma apguve un ir labās puslodes dominante, savukārt trešajā fāzē notiek valodas gramatikas apguve un pāreja uz kreisās puslodes dominanti. Ja pārejas process no otrās fāzes uz trešo ir traucēts, tad tas var izraisīt labās smadzeņu puslodes kompensatoros mehānismus. Neirolingvistiskā pieeja, kas ir balstīta uz neirofizioloģijas zinātnes pētījumiem, pamato centrālās nervu sistēmas (CNS) struktūras un neirālo procesu nozīmi valodas apgūvē, kā arī agrīnās korekcijas nepieciešamību valodas traucējumu gadījumos.

Neirolingvistiskā un psiholingvistiskā pieeja izskaidro valodas sistēmas attīstību kā secīgu un savstarpēji saistītu attīstības stadiju (sensitīvo fāžu) rezultātu – tās viena otru papildina un padziļina izpratni par valodas attīstības kopsakarībām. Analizējot neirolingvistisko un psiholingvistisko pieeju no valodas attīstības teoriju aspekta, var secināt, ka dažādu valodas attīstības teoriju rašanās ir saistīta ar pētījumiem konkrētā valodas attīstības stadijā vai sensitīvajā fāzē. 1.attēlā autore ir uzskatāmi apkopojusi runas un valodas attīstības teoriju saistību ar valodas attīstības stadiju pēctecību un to raksturojošajiem faktoriem.

G.Scaguna kā valodas apguves un attīstības priekšnosacījumu pamatojumu izmanto epiģenētisko pieeju – valodas attīstība tiek izskaidrota ar ģenētiskās predispozīcijas un apkārtējās vides jeb endogēno un eksogēno faktoru mijiedarbību (Szagun, 2006). Bērns valodu apgūst, pilnveido un lieto komunikācijas kontekstā. Liela nozīme ir mācīšanās procesam – bērns dzirdētās valodas likumsakarības pakāpeniski mācās pielietot savā valodā un to pilnveido (Keilmann et al., 2009). G.Scagunas epiģenētiskā pieeja ir raksturojama kā multifaktorāla un tā apvieno natīvisma, interakcionisma un biheiviorisma teoriju atziņas.

1.attēls. Runas un valodas attīstības teoriju saistība ar valodas attīstības stadiju pēctecību un to raksturojošajiem faktoriem

Figure 1. The connection between language development theories and language development phase's succession and factors characterizing them

Krievijas medicīnas, logopēdijas, psiholoģijas un pedagoģijas jomu zinātnieku (Волкова, Лалаева & Мастюкова, 1989; Поваляева, 2010; Хватцев, 1959 u.c.) atziņās par valodas apguves procesu pārsvarā dominē multifaktorālā pieeja ar uzsvaru uz neiropsiholoģisko un sociāli – psiholoģisko faktoru nozīmi. Tiek uzskatīts, ka valoda veidojas ontogēnēzes procesā paralēli bērna fiziskajai, garīgajai un sociālai attīstībai, kļūstot par bērna vispārējās attīstības rādītāju (Сохин, 1979). Šādu pieeju pamato Ļ.Vigotska teorija par runas un domāšanas attīstību, to savstarpējo un dinamisko mijiedarbību. Valodas un domāšanas procesu sākotnējā attīstība ir separāta un neatkarīga, taču tad to attīstība saplūst, kā rezultātā valodas sapratne un produkcija ne tikai ietekmē domāšanu, bet arī izmaina visu garīgo funkciju struktūru (Vigotskis, 2002).

Lingvistikas jomas pētniece S.Ceitlina bērna valodas apguvi traktē no konstruktīvisma pozīcijām – bērns pats veido savu valodas sistēmu balstoties uz pieaugošo runas paraugu (Цейтлин, 2000). Tomēr pēdējos gados arvien vairāk tiek uzsvērta neiroloģijas, psiholoģijas, lingvistikas, defektoloģijas (logopēdijas) un pedagoģijas zinātņu starpdisciplināru pētījumu nepieciešamība valodas apguves procesa izpētē (Цейтлин, 2006), kā arī valodas attīstības traucējumu patoģenēzes izpratnes un korekcijas realizācijas kontekstā (Поваляева, 2010).

D.Markus (2003, 2007) ir veikusi valodas apguves pētījumus ontolingvistiskā aspektā un norāda, ka bērna valoda attīstās „kultūras pasaulē”, kas bērnam ir pieejama konkrētas apkārtējās vides kontekstā. Līdz ar to valodas apguves procesā ir individuālas atšķirības, kas saskatāmas gan radošuma, gan izmantoto valodas apguves paņēmienu izpaušmēs. Tās atspoguļo bērna lingvistisko un tēlaino domāšanu, pasaules uztveri un izpratni (Markus, 2003, 2007). D.Markus pētījums ir specifisks lingvistisks pētījums un to nevar tieši

saistīt ar kādu no valodas apguves teorijām, kaut arī tajā atspoguļojas dažādu virzienu (kognitīvisma, biheiviorisma, interakcionisma) atziņas.

**Runas un valodas attīstības multistrukturālais modelis
veseluma pieejas aspektā**

***The multi-structural model of speech and language development in the aspect
of holistic approach***

Analizējot valodas attīstības teorijas un dažādu autoru atziņas, ir jāsecina, ka katras teorijas virziena pārstāvjiem ir atšķirīgs uzskats par bērna valodas attīstību un tās priekšnosacījumiem, jo ir pētīti tādi atšķirīgi valodas sistēmas līmeņi kā pragmatika, semantika vai sintakse dažādās valodas attīstības stadijās – pirmsvalodas, viena vārda, frāzes vai teikuma stadijā. Atsevišķos gadījumos var konstatēt dažādu teoriju saplūšanu, piemēram Dž.Macamara atziņas var vērtēt gan kā biheiviorismu (Wirth, 2000), gan kā interakcionismu (Keilmann et al., 2009).

20. gadsimta sākumā valodas apguves procesa izpētē dominē psiholoģiskā pieeja, kas daļēji izskaidrojama ar Ž.Piažē un Ļ.Vigotska teoriju ietekmi un psiholoģijas kā zinātnes attīstību. 20. gadsimta otrajā pusē ir daudz pētījumu psiholingvistikas jomā. Tie pārsvarā ir veikti kādas atsevišķas valodas sistēmas struktūras līmenī konkrēta attīstības periodā, neskatot valodas attīstību kā veselumu. Savukārt 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā mainās izpratne par valodas apguves procesa un to ietekmējošo faktoru kopsakarībām. Pētījumiem ir starpdisciplināras un multifaktorālās pieejas raksturs kā rezultātā attīstās valodas attīstības teorija, kas balstīta uz veseluma pieejas konceptu (Eichholzer, 2010; Gronfeldt, 1997; Kannengieser, 2009; Weigl & Reddemann-Tschaikner, 2009; Zollinger, 1997 u.c.).

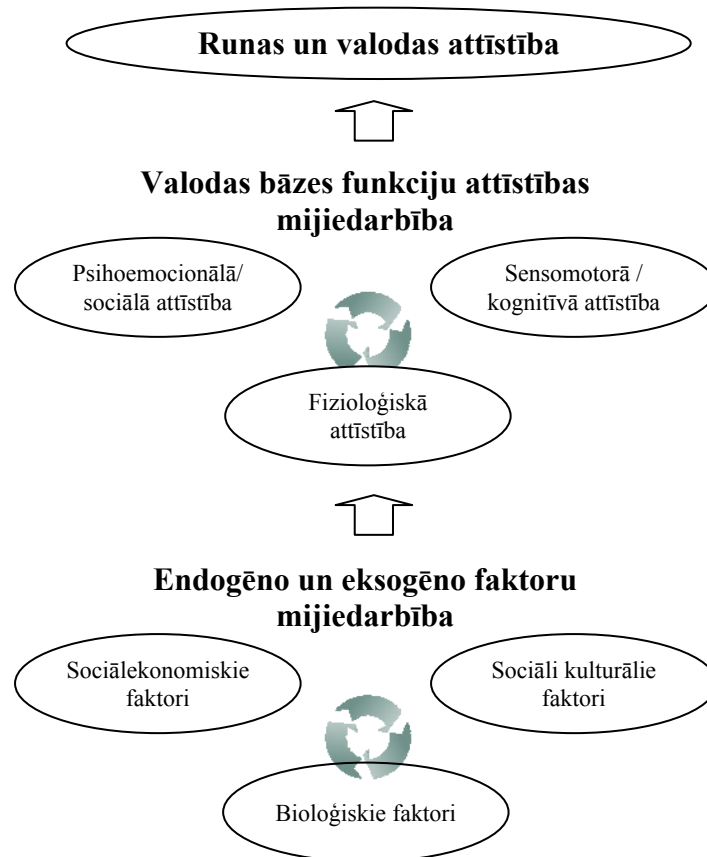
Balstoties uz valodas attīstības teoriju un zinātnisko pētījumu teorētisko analīzi, ir apzināti galvenie valodas attīstības priekšnosacījumi un veikts to vispārīgs apkopojums septiņās pamatgrupās:

- 1) ģenētiskā predispozīcija, iedzimtie un iegūtie traucējumi (bioloģiskie faktori, kas ietekmē bērna veselību un attīstību);
- 2) psihosomatiskā veselība, fizioloģiskā attīstība;
- 3) sensomotorā, kognitīvā attīstība;
- 4) agrīnā interakcija, saskarsme;
- 5) sociokulturālā vide (ģimene, sabiedrība, kultūras vide);
- 6) sociālekonomiskie apstākļi (mātes un bērna veselības aprūpes, izglītības, sociālo garantiju un palīdzības nodrošinājums);
- 7) apmācība, ko tieši un netieši ietekmē sociāli kulturālā vide un sociālekonomiskie apstākļi ģimenē un valstī.

Var secināt, ka bērna valodas attīstību ietekmē, nevis kāds konkrēts faktors vai vairāki atsevišķi faktori, bet gan visu faktoru kopums. Valodas attīstību ietekmējošie faktori atrodas daudzveidīgā savstarpējā mijiedarbībā. Tie viens

otru tieši vai pastarpināti ietekmē pozitīvā (attīstot, pilnveidojot, papildinot, kompensējot...) vai negatīvā aspektā (traucējot, izraisot, bremsējot, pastiprinot...). Priekšnosacījumu mijiedarbības modelis katrā individuālā gadījumā ir atšķirīgs un tādējādi nosaka bērna valodas attīstības procesa individuālo raksturu, vienreizīgumu.

Balstoties uz veikto priekšnosacījumu apkopojumu, autore ir izstrādājusi runas un valodas attīstības multistrukturālo modeli, kas balstīts uz valodas attīstības izpratni veseluma pieejas aspektā (sk. 2.attēlu).

2.attēls. Runas un valodas attīstības multistrukturālais modelis
Figure 2. The multi-structural model of speech and language development

Valodas attīstības multistrukturālais modelis sevī ietver trīs primāros endogēno un eksogēno faktoru komponentus: bioloģiskos faktorus, sociāli kulturālos faktorus un sociālekonomiskos faktorus. Šo primāro komponentu savstarpējās mijiedarbības rezultātā tiek ietekmēti bērna vispārējās attīstības komponenti jeb bērna valodas attīstības bāzes funkcijas: fizioloģiskā attīstība, sensomotorā/ kognitīvā attīstība un psihoemocionālā/ sociālās attīstība.

Abu līmeņu komponenti savstarpēji viens otru ietekmē un mijiedarbojas gan horizontālā, gan vertikālā virzienā, tiešā vai netiešā veidā ietekmējot bērna valodas attīstību. Valodas attīstība ir kā rezultāts atsevišķu strukturālu komponentu mijiedarbības kopumam. Endogēno un eksogēno faktoru

ietekmējāmība ir daļēji un vienmēr ir skatāms kā laikietilpīgs process, ko nosaka gan sabiedrības sociāli kulturālās attieksmes, gan valsts sociālekonomiskais stāvoklis. Savukārt bērna vispārējās attīstības komponentus var ietekmēt jebkurā attīstības stadijā un šī ietekme ir tūlītējs un nepārtraukts process. Pēc divarpus, trīs gadu vecuma var novērot valodas attīstības atgriezenisko saikni uz bērna kognitīvo un sociālo attīstību, savukārt pieaugušo vecumā – uz indivīda sociālekonomisko un sociāli kulturālo statusu. Šo atgriezenisko saikni apstiprina ārvalstu zinātnieku longitudinālie pētījumi par bērnu valodas attīstības traucējumu ietekmi uz dzīves kvalitāti nākotnē. Ja runas un valodas attīstības traucējumi netiek savlaicīgi diagnosticēti un laboti, tad traucējumu seku parādības ietekmē ne tikai konkrētā indivīda dzīves kvalitāti, bet tiek radīti būtiski zaudējumi sabiedrībai un tautsaimniecībai kopumā (Ruben, 2000; Suchodoletz, 2002, 2004; Weinert, 2002 u.c.).

Mūsdienās runas un valodas traucējumu struktūra kļūst arvien komplicētāka. Bieži vien runas vai valodas traucējums ir nevis kā vadošais (primārais) simptoms, bet gan kā saslimšanas vai specifiska psiholoģiskā stāvokļa sastāvdaļa un ir uzskatāms kā sekundāra parādība (Kannengieser, 2009; Keilmann et al., 2009; Wirth, 2000; Zollinger, 1997 u.c.). Līdz ar to diagnosticējot un labojot runas un valodas traucējumus, bērna valoda ir jāskata veselumā ar citām attīstības jomām, ievērojot runas un valodas attīstības multistrukturālo modeli. Pat tad, ja izrunas traucējums skar vienu skaņu grupu vai kādu atsevišķu skaņu, logopēda darbs neaprobežojas tikai ar traucētās skaņas izrunas iemācīšanu, bet gan ar visas valodas sistēmas un valodas bāzes funkciju attīstības veicināšanu, kas vēlākā posmā nodrošina sekmīgu rakstu runas apguvi. Veseluma jeb kompleksā (integratīvā) pieeja ir nozīmīga visos runas un valodas traucējumu gadījumos, bet it īpaši, ja ir diagnosticēti sarežģītas struktūras traucējumi ar kompleksiem traucējumu izcelsmes cēloņiem.

Secinājumi **Conclusions**

Dažādu valodas attīstības teorijas virziena pārstāvjiem ir atšķirīgs uzskats par bērna valodas attīstību un tās priekšnosacījumiem, jo ir pētītas atšķirīgas valodas sistēmas struktūras – pragmatika, leksika un semantika vai morfoloģija un sintakse dažādās valodas attīstības stadijās. Bērna runas un valodas attīstību nevar uzskatīt kā izolētu procesu kādā atsevišķā vecumposmā – tā ir jāskata sistēmiskā un pēctecīgā veselumā, kurā ir ietverta gan runas procesa un valodas lingvistisko struktūru attīstība, gan valodas bāzes funkciju attīstība eksogēno un endogēno faktoru ietekmē.

Kopumā valodas attīstības procesu var raksturot kā multifaktorālu modeli, kurā bērna valodas attīstību ietekmē, nevis kāds viens konkrēts faktors vai vairāki atsevišķi faktori, bet gan visu faktoru kopums, kas atrodas daudzveidīgā un nepārtrauktā savstarpējā mijiedarbībā. Veicinot valodas attīstību vai

diagnosticējot un labojot runas un valodas traucējumus, bērna runa un valoda ir jāskata veselumā ar citām attīstības jomām un attīstību ietekmējošajiem faktoriem. Ir jānoskaidro katra atsevišķā gadījuma runas un valodas attīstības multistrukturālā modeļa īpatnības, lai konstatētu visus iespējamus traucējuma cēloņus, to iespējamo mijiedarbību un izstrādātu atbilstošu korekcijas un attīstības plānu. Endogēno un eksogēno faktoru ietekmējamība ir daļēja un ir laikietilpīgs process, ko nosaka gan sabiedrības sociāli kulturālās attieksmes, gan valsts sociālekonomiskais stāvoklis, bet savukārt attīstības komponenti nepārtraukti transformējas no vienas attīstības stadijas nākamajā.

Summary

The representatives of direction of various language development theories have a different opinion about the child's language development and its preconditions for there have been studies of different language system structures (pragmatic, lexical semantics or morphologically syntactical) in diverse stages of languagedevelopment. So it can be concluded that the child's speech and language development cannot be viewed as an isolated process in an individual age group - it has to be viewed in systemic and successive integrity including both the development of speech processes and language linguistic structures, the development of language bases' functions and the effect of exogenous and endogenous factors.

Language development process can be described as a multifactorial model when the child's language development isn't affected by any particular factor or several individual factors, but there is an influence of a whole set of factors interacting diversified and steadily, taking into account the characterizing factors of each stage of language development: - the prevailing neural processes, language acquisition strategies and the expected results in the context of language development.

Promoting the language development, diagnosing and correcting speech and language disorders, the child's speech and language has to be viewed in wholeness together with other development fields, with the development consecutiveness and the factors influencing the development, considering the multi-structural model of speech and language development. An amenability of endogenous and exogenous factors is partial and always has been viewed the time-consuming defined by both the socio-cultural attitude of society and the national socio-economic situation. Whereasthe development components or a child's physiological and functional development can be affected immediately in any stage of development.

Literatūra

References

- Braun, O. (2006). *Sprachstörungen bei Kindern und Jugendlichen: Diagnostik – Therapie – Förderung*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Bruner, J. (1987). *Wie das Kind sprechen lernt*. Bern: Verlag Hans Huber.
- Chomsky, N. (1973). *Aspekte der Syntax-Theorie*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Eichholzer, M. (2010). *Handeln – Denken – Sprechen: Handlungs- und entwicklungsorientierte Sprachtherapie*. Bern: Verlag Hans Huber.
- Freimane, I. (1993). *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
- Grohnfeldt, M. (1997). *Grundlagen der Therapie bei sprachentwicklungsgestörten Kindern*. Berlin: Edition Marhold.
- Kannengieser, S. (2009). *Sprachentwicklungsstörungen*. München: Urban & Fischer Verlag.

- Keilmann, A., Büttner, C., & Böhme, G. (2009). *Sprachentwicklungsstörungen: Interdisziplinäre Diagnostik und Therapie*. Bern: Verlag Hans Huber.
- Lenneberg, E.H. (1967). *Biological foundations of language*. New York: Wiley.
- Locke, J.L. (1997). A theory of neurolinguistics development. *Brain and Language*, 58, 265 – 326. Retrieved from <http://www.hhs.csus.edu/>
- Macnamara, J. (1972). Cognitive basis of language learning in infants. *Psychological Review*, 79 (1), 1 – 13. doi: 10.1037/h0031901
- Markus, D. (2003). *Bērna valoda: no pirmā kļiedziņa līdz pasakai*. Rīga: Apgāds “Rasa ABC”.
- Markus, D. (2007). *Bērns runā kultūras pasaulē*. Rīga: Apgāds „Rasa ABC“.
- Ruben, R.J. (2000). Redefining the survival of the fittest: communications disorders in the 21st century. *Laryngoscope*, 110, 241 – 245. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/>
- Skinner, B. F. (1957). *Verbal behavior*. Acton: Copley Publishing Group.
- Suchodoletz von, W. (2002). Ansprüche an eine Therapie sprachentwicklungsgestörter Kinder. In W. Suchodoletz (Eds.), *Therapie von Sprachentwicklungsstörungen* (pp. 11 – 34). Stuttgart: Kohlhammer.
- Suchodoletz von, W. (2004). Zur Prognose von Kindern mit umschriebenen Sprachentwicklungsstörungen. In W. Suchodoletz (Eds.), *Welche Chancen haben Kinder mit Entwicklungsstörungen?* (pp. 155 – 200). Göttingen: Hogrefe Verlag.
- Szagan, G. (2006). *Sprachentwicklung beim Kind*. Weinheim, Basel: Beltz.
- Vigotskis, Ļ. (2002). *Domāšana un runa*. Rīga: EVE.
- Weigl, I., & Reddemann-Tschaiker, M. (2009). *HOT – ein handlungsorientierter Therapieansatz für Kinder mit Sprachentwicklungsstörungen*. Stuttgart: Thieme Verlag.
- Weinert, S. (2002). Therapie bei Sprachentwicklungsstörungen: Forschung und Praxis. In W. Suchodoletz (Eds.), *Therapie von Sprachentwicklungsstörungen* (pp. 46 – 69). Stuttgart: Kohlhammer.
- Wirth, G. (2000). *Sprachstörungen, Sprechstörungen, Kindliche Hörstörungen*. 5. Auflage überarbeitet von M.Ptok & R.Schönweiler. Köln: Deutscher Ärzte-Verlag.
- Zollinger, B. (1997). *Spracherwerbsstörungen*. Bern: Paul Haupt Verlag.
- Волкова, Л.С., Лалаева, Р.И., & Мاستюкова, Е.М. (1989). Предмет и задачи логопедии. Связь логопедии с другими науками. Методологические основы логопедии. Принципы и методы логопедии как науки. In Л.С.Волкова (Eds.), *Логопедия* (pp. 44 – 55). Москва: Просвещение.
- Жукова, Н.С., Мاستюкова, Е.М., & Филичева, Т.Б. (2005). *Логопедия. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников*. Екатеринбург: ЛИТУР.
- Пиаже, Ж. (1994). Речь и мышление ребенка. Москва: Педагогика.
- Поваляева, М.А. (2010). *Полный справочник: Настольная книга логопеда*. Москва: Астрель.
- Сохин, Ф.А. (1979). *Развитие речи детей дошкольного возраста*. Москва: Педагогика.
- Хватцев, М.Е. (1959). *Логопедия*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР.
- Цейтлин, С.Н. (2000). *Язык и ребёнок. Лингвистика детской речи*. Москва: Гуманит, изд. Центр ВЛАДОС.
- Цейтлин, С.Н. (2006). Современные подходы к изучению детской речи. In *Онтолингвистика. Некоторые итоги и перспективы*: Материалы научной конференции 27-29 марта 2006 г., Санкт-Петербург (pp. 126 – 131). Санкт-Петербург: изд. СПб ИРПАВ.